

N. V. JUHNYOVA

AZ ASKENÁZ ZSIDÓK ETNIKAI TERÜLETE ÉS LETELEPEDÉSÜK NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA A 19. SZ. VÉGI OROSZORSZÁGBAN

(Az 1897-es összeírás adatainak kartográfiai vizsgálata)

*(Étnicseszkaia territorija i nekotorie oszobennosztii raszszenenija jevrejev-askenazov
Roszszi v konce 19. v. [Opüt kartograficseszkoj analiza dannüh perepiszi 1897 g.]*

Egy etnosz és egy adott terület viszonya, földrajzi, ökológiai, demográfiai, gazdasági, történelmi, politikai és ideológiai kapcsolataik sokféleségének rendszerében a szovjet etnográfia legkevésbé kutatott témáinak egyike. Ez különösen az ún. szórványok (etnodiszperz csoportok) esetében van így, még akkor is, ha e csoportoknak más etnikai közösségektől való elkülönítése éppen településviszonyaik sajátosságain alapul.

A zsidóság története az sok évszázados széttelepülés és más népekkel való területi keveredés ellenére eklatáns példája az etnikai egység megőrzésének. Különböző időszakokban és különböző országokban két tendencia, az etnoszon belüli konszolidáció és a környező lakossághoz való etnokulturális közeledés korrelációváltozásai figyelhetők meg. Ezen ingadozások számos oka között fontos szerep jutott a településformák változásainak.

Jelen cikket az oroszországi askenázi zsidók 19. sz. végi településformái jellemzésének szenteltük. Az az 1897-es, első általános oroszországi népességszámlálás adataira, elemzésükre és kartográfiai kivetítésükre épül. Ezen összeírás adatai szerint Oroszországban 5,2 millió zsidó élt (az összlakosság 4,15%, a birodalom oroszok, ukránok, lengyelek és beloruszok utáni ötödik legnagyobb népe). Döntő többségüket az askenázi alkották (99,6%), akik a nyugati kormányzóságokban és Lengyelországban éltek.

Az askenázi, mint önálló etnikai csoport, a kora középkorban, a Rajna medencéjében (Ásk'náz – Németország középkori héber neve) alakult ki. Itt az egyik német nyelvjárás alapján (óhéber és neolatin elemek felhasználásával) alakult ki az askenázi népnyelve, a jiddis (amelyet később erőteljes szláv hatások is értek). Migráció következtében az askenázi a 14–16. századra főleg az akkori Lengyel–Litván állam területén összpontosultak, s ez vált hosszú időre kelet-európai településközpontjukká. Az autonóm helyzet és a környező lakosságtól való erős elkülönülés, a szoros közösségi kapcsolatok és a nemzeti-vallási tradíciók buzgó követése mind hozzájárult a sajátos életmóddal, szokásokkal, értékrenddel és saját nemzeti nyelvvel rendelkező, önálló askenázi kultúra megőrzéséhez és fejlesztéséhez.

A kelet-európai askenázi zsidóság települési területét a 18. sz. végén Lengyelország feldarabolása következtében államhatárok szabdalják fel. Nagyobb részük az Orosz Birodalom, a többiek Ausztria és Poroszország fennhatósága alá kerültek. S bár a 19. sz. folyamán a zsidóság sorsa a három országban más és másképpen alakult, az államhatárok nem tudták e röpke század alatt megbontani, vagy akár csak komolyabban meg is gyengíteni az askenázi sok évszázados fejlődés eredményeként létrejött etnokulturális közösségét (mint ahogy Lengyelország felosztása sem ingatta meg a lengyel nemzet egységét). Szigorúan véve tehát, az askenázi 19. századi etnikai területét csak az állam-

határok figyelmen kívül hagyásával határozhatjuk meg. E cikk az Orosz Birodalom askenázi zsidóságával foglalkozik, gyakorlatilag tehát települési területről és nem etnikai területről lesz szó. Az „etnikai terület” (ET) és az „etnikai alapterület” (EAT) kifejezések használata a gyakorlatban elterjedt tágabb értelmű felfogásra támaszkodik. Ezeket tehát nem az egész etnosz lakta területet, hanem az etnosz egy része által lakott területet értjük.¹

Az Orosz Birodalomban 1917-ig a zsidóság migrációját teljes egészében a zsidóellenes törvénykezési gyakorlat határozta meg, annak alapja pedig a „letelepedési jog” szabályozása volt. A zsidóknak megtiltották (a 19. sz. közepéig: kivétel nélkül, utána pedig: a lakosság alig néhány kategóriáját kivéve), hogy az úgynevezett „zsidó letelepedési övezet” határain túl állandó lakhelyük legyen. E körzet részei voltak a 19. sz. végén a Lengyel Királyság (10 kormányzósággal) és 15 belorusz, litván és ukrán kormányzóság (l. 1. ábra). Az „övezet” az európai Oroszországot északnyugat–déleleti irányban szelte ketté, szigorúan elrekesztve a nagyorosz kormányzóságokat a zsidó bevándorlástól. Az 1897-es országos összeírás adatai szerint a letelepedési övezet határain túl az askenázi zsidóságnak csak 5,7%-a élt.² Azaz, bár a letelepedési övezet akadályozta a széttelepülést, de nem lenne helyes e zóna kormányzóságait az askenázi etnikai területtel azonosítanunk. Ez utóbbi határainak kérdését korántsem vizsgálhatjuk meg pusztán az adminisztratív és rendőri határozatok alapján.

Az egyes etnikai területek határainak meghúzását gyakran igen megnehezíti a népek kevert elhelyezkedése. Nem kapcsolhatjuk az etnikai területhez a kutatót etnoszhoz tartozó személyek vagy csoportok által lakott egész térséget, de arra a központi magra sem korlátozódhatunk, ahol azok túlnyomó többséget alkotnak (ez utóbbi esetben az etnikai területen kívülre kerülhet az etnosz jelentős része). Sőt, ez a módszer teljességgel alkalmazhatatlan azon népek esetében, amelyek sehol sem alkotnak többséget. Ez esetben az etnikai területet arra a térségre korlátozzák, ahol egyrészt az adott nép jelentős része lakik, másrészt a helyi lakosságon belüli részaránya magasabb, mint bárhol másutt.

Szerencsésnek tartom A. D. Korosztyejev³ kísérletét, aki e két mutató optimális összehangolására a Ju. G. Lipec ajánlotta etnikai közösségi koefficienset használta fel. Lipec képlete a következő: $K = k_1 \cdot k_2$ (ahol K – az etnikai közösségi koefficiens, k_1 – a kutatót etnosz képviselőinek az adott terület lakosságán belüli részaránya, k_2 – az etnosznak az adott területen élő és összlétszámához viszonyított részaránya).

Azon terület határainak megvonására, ahol ez a koefficiens maximális értékeket mutat, Korosztyejev egyszerű és meggyőző módszert ajánl. Ennek az a lényege, hogy a K -t módszeresen egyre nagyobb és nagyobb területekre számítják ki; az érték egy határig nő, majd csökkenni kezd. Az EAT határa a legnagyobb értékű K -t összekötő vonal mentén húzódik. Az etnikai terület meghatározásakor ily módon az EAT határait megvonó egyetlen izovonalra szorítkozhatnak.

Ugyanakkor egy etnosz széttelepülési fokának meghatározásához az általa lakott egész terület határait is meg kell húznunk. Ennek elvégzéséhez Korosztyejev fentebb leírt algoritmusát javaslom felhasználni, a következőképpen: az EAT-en kívül élő rész-etnoszt (csak a számítás erejéig) önálló egységnek tekintjük, és erre újra kiszámítjuk a maximális értékű K -t. A két kapott izovonal közötti területet az „etnikai terület perifériájának” (ETP) nevezhetjük.

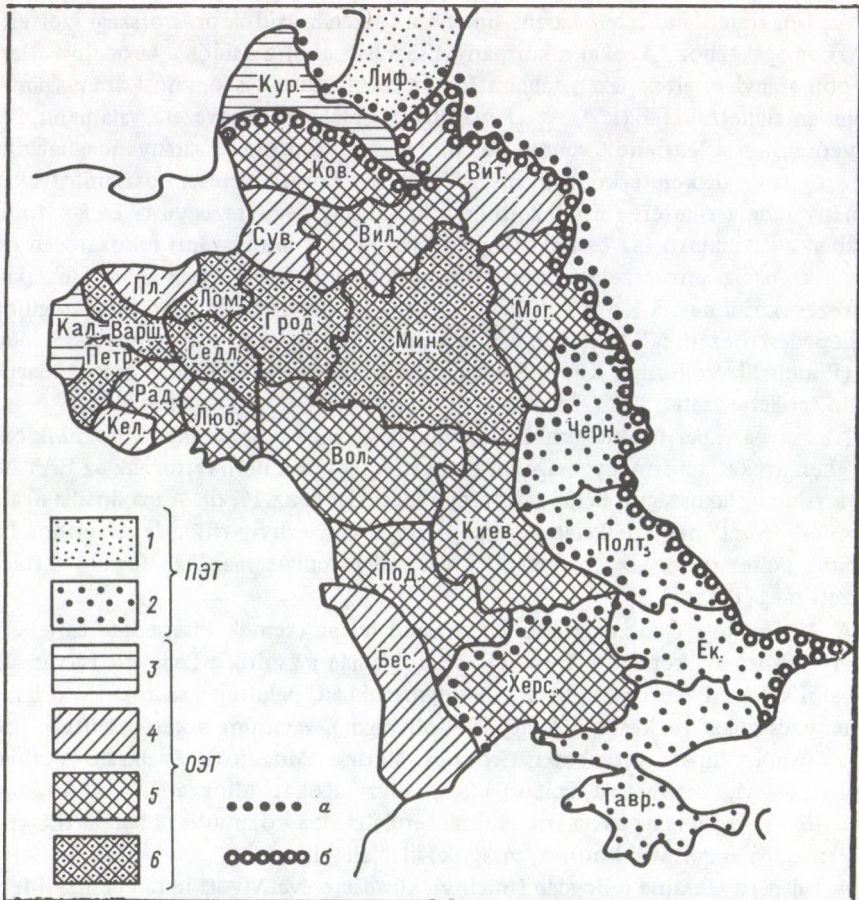
Az ismertetett módszert használtuk fel az askenázi zsidók oroszországi széttelepülésének vizsgálatához. Azokat a kormányzóságokat, ahol a zsidók a birodalmi átlagnál nagyobb arányban éltek, az 1. táblázatban, a lakossághoz viszonyított arányszám sorrendjében tüntettük fel (k_1). Az elemzésbe a „letelepedési övezet” valamennyi kormányzóságát és a Kurlandit vontuk be, ahol a zsidó lakosság részaránya meghaladta az „övezet” négy délkeleti kormányzóságát. A K -t következetesen kiszámítottuk egy kormányzóság területére, majd kettőre, háromra, négyre együtt, és így tovább. Eközben a k_1 mutató (az összlakossághoz viszonyított arányszám) fokozatosan csökkent, a k_2 pedig, természetesen nőtt. Maximális K a Lengyel Királyságot, 7 északnyugati (ezek közül hat, a Kovnói, Vilnai, Vityebszki, Grodnói, Minszki és a Mogiljovi a „letelepedési övezet” tartozott, egy, a Kurlandi pedig kívül esett rajta) és 5 délnyugati (Podolszki, Volhiniai, Kijevi, Besszarábiai és Herszoni) kormányzóságot magában foglaló területre esett.

Az askenázi „periférikus terület” meghatározásához új jegyzéket állítottunk össze, amelyben azokat a kormányzóságokat tüntettük fel (ezek nem tartoznak az EAT-hez), ahol a zsidóság lakosságon belüli részaránya meghaladta az 1%-ot. A maximális K a „letelepedési övezet” négy délkeleti kormányzóságát (a Csernyigovit, a Jekatyerinoszlávit, Tauriait, Poltavait) és az „övezeten” kívül eső Livóniait magában foglaló területtel egyezett meg (1. ábra).

A 19. sz. végi Oroszország askenázi zsidó településeinek kiterjedése és jellege a messzi múltban gyökerezett. A 14–18. sz. folyamán a zsidók a Lengyel–Litván állam alattvalói voltak. Ezen ország határai pedig magukban foglalták a szorosán vett lengyel kormányzóságokat (a későbbi Lengyel Királyságot), valamint a későbbi litván–belorusz (Kovnói, Vilnai, Vityebszki, Grodnói, Minszki, Mogiljovi) és ukrán (Volhiniai, Podóliai, Kijevi, Csernyigovi, Poltavai) kormányzóságokat. Mint látható, ez a föld maradt a 19. sz. végén is az askenázi etnikai területének a központja, a bal parti Ukrajna (a Csernyigovi és Poltavai kormányzóságok) kivételével.

A bal parti Ukrajna a Bogdan Hmelnickij vezetésével vívott ukrán nemzeti-felszabadító háború eredményeképpen a 17. század második felében egyesült Oroszországgal. Ezen eseményekig itt nagy askenázi zsidótömegek éltek, de az évtizedekig elhúzódó, váltakozó sikerű, kegyetlen csatározások következtében többségük elpusztult, az életben maradottak Lengyelországba menekültek. A néhány ottmaradtnak az Andruszovói szerződés (1667) vagy a Lengyelországba település, vagy a helyi keresztény lakosság jóváhagyásával a helyben maradás alternatíváját kínálta. Ennek eredményeképpen Oroszország igen kisszámú zsidó alattvalóhoz jutott. Ez ellentétben állt a moszkvai uralkodók hagyományos politikai törekvésével, akik mindaddig arra törekedtek, hogy zsidót a fennhatóságuk alatt álló területre ne engedjenek be. A 18. században aztán, I. Péter halálát követően, egymás után jelentek meg a zsidókat az Orosz Birodalomból kiűző uralkodói parancsok. Ezen utasításokat nem mindig hajtották végre, de a 18. sz. közepére Oroszország hivatalosan (bár minden bizonnyal nem *de facto*) zsidó lakosság nélkül maradt: nemcsak a letelepedést, de a beutazást is megtiltották a számukra. Ily módon, amikor a 18. sz. végén Oroszország nagy zsidó alattvaló tömegekhez jutott, a bal parti Ukrajnában már gyakorlatilag nem laktak zsidók.

Nagyjából ebben az időben (a 18. sz. végén) csatolták Oroszországhoz Új-Oroszország (a későbbi Herszoni, Jekatyerinoszlávi és Tauriai kormányzóságok) csaknem lakat-

1. ábra

Az askenázi zsidóság etnikai területe Oroszországban
(az 1897-es összeírás szerint)

Az askenázik részaránya kormányzóságoként:

(1) 2,0–3,0; (2) 4,0–5,9; (3) 6,0–8,9; (4) 9,0–11,9; (5) 12,0–14,9; (6) 15,0–18,9

a – a rég letelepedett askenázi lakosú kormányzóságok határa;

b – „megtelepülési körzet” (zsidókra vonatkozó)

lan területét, a 19. sz. második évtizedében pedig a kevert etnikumú Besszarábiát, ahol kisszámú zsidó lakosság is élt.⁴ Valamennyi újonnan megszerzett területen engedélyezték a zsidók letelepedését, így lassan megindult az átköltözés. A beköltözők többsége a Herszóni kormányzóságba tartott, ahol a zsidók a terület benépesítésében telepeseként vehettek részt. 1897-ben, az összeírás szerint Új-Oroszországban kb. 27 ezer zsidó telepés élt (nagy részük – 22 ezer ember a Herszóni kormányzóságban). Az egész 19. sz. folyamán tartott az ukrán jobb part zsidóságának bevándorlása a Herszóni kormányzóság városaiba, így elsősorban Odesszába is. Mindez ahhoz vezetett, hogy a 19. században a Herszóni kormányzóság az askenázik etnikai alapterületének részévé vált.

Külön magyarázatot igényel a Kurlandi kormányzóságnak az EAT-hez és a Livóniainak az ETP-hez tartozása, minthogy mindkét terület kívül esett a „letelepülési övezeten”. Az 1795-ben Oroszországhoz csatolt Kurlandi kormányzóság kezdetben nyitva volt a zsidó bevándorlók számára, s csak 1829-ben zárták ki a „letelepedési övezetből”. A helyben maradás joga csak azokat illette meg, akiket eddig az időpontig már felvettek a revíziós jegyzékre. Hasonló jogot kapott a Livóniai kormányzóság két helységének törzsökös zsidósága – Riga városában és Szlok stettl-ben. (Zömmel zsidók lakta kisváros jiddis neve, oroszul „mesztyecko”).

A 19. sz. végi Oroszország askenázi zsidó lakossága etnikai alapterületének a történelem menete, az etnikai perifériának pedig az utolsó század korlátozó jogszabályai voltak határt.

Egy adott etnosz településviszonyait a legáltalánosabb formában két mennyiségi mutatóval lehet jellemezni: a tömörszerűséggel (kompaktnozty, az etnosznak vagy egy töredékének az EAT-en élő részaránya) és a sűrűséggel (plotnyoszty, az EAT egész lakosságához viszonyított részaránya). Az askenázi zsidóság alacsony sűrűség melletti magas tömörszerűségi mutatóval tűnt ki. Az etnikai alapterületen (EAT) 1897-ben Oroszország askenázi zsidóságának 88%-a élt (a terület összlakosságához viszonyított részarányuk 13,3% volt). Az askenázi etnikai területének perifériája (ETP) az EAT-hez viszonyítva kicsi volt. Az összesített területen élt az askenázi 96%-a (a lakosság 11,1%-a).

Az alacsony letelepedési sűrűségű etnikai csoportok a többi népcsoporttal általában igen keverten élnek. Ugyanakkor az etnikumon belüli és interetnikus kontaktusok nemcsak az összlakosságához viszonyított aránytól, de nagymértékben a keveredés területi sajátosságaitól, azaz az egyes etnikai csoportok kölcsönös elhelyezkedésétől is függ. Egy nemzetiség központjai gyakran szigeteket vagy enclave-okat alkotnak a másik területén. Ezek mind településcsoportok, mind monoetnikus települések lehetnek. Az enclave-os letelepedés körülményei között a mindennapi életben és a személyes érintkezésben az etnikumon belüli kapcsolatok jellege nem különösebben specifikus, bizonyos szempontból alig különbözik a nagy, monoetnikus areálok esetében megfigyelhetőktől.

Más helyzet alakul ki az egyes településeken belüli etnikai keveredéskor, amikor néhány nemzetiségi csoport képviselői élnek ugyanott. Ez esetben az etnikumon belüli kapcsolatok egyenesen arányosak a nemzetiségi közösségek összlétszámával, az interetnikus kontaktusok pedig fordítottan arányosak az összlétszámon belüli részarányal. Szerepet játszik a lakóhelyen belüli elhelyezkedés módja is. Ez szintén vagy enclave-os vagy diszperz lehet. A diszperz letelepedés szélsőséges esete, amikor egyes családok alkotnak diszperziós pontokat, kezdi ki a leginkább az etnikumot összekötő kapcsolatokat, s ha ezek mégis megmaradnak, akkor az csakis a letelepedés típusával szemben valósulhat meg.

Ezért az egyes településeken belüli etnikai részarányoknak kell a nemzetiségek keveredési fokának mennyiségi mutatójává válnia. Ennek az etnokulturális egység megőrzésében sokkal nagyobb a szerepe, mint az összlakosságon belüli részarányának.

Az 1897-es összeírás alapján publikálták Oroszország 500, vagy annál több lelket számláló településeinek a jegyzékét, feltüntetve a lakosság 10%-át meghaladó vallási közösségek számadatait is.⁵ Ezt a jegyzéket az askenázi települések két típusának a bemutatására használjuk fel (1. táblázat).

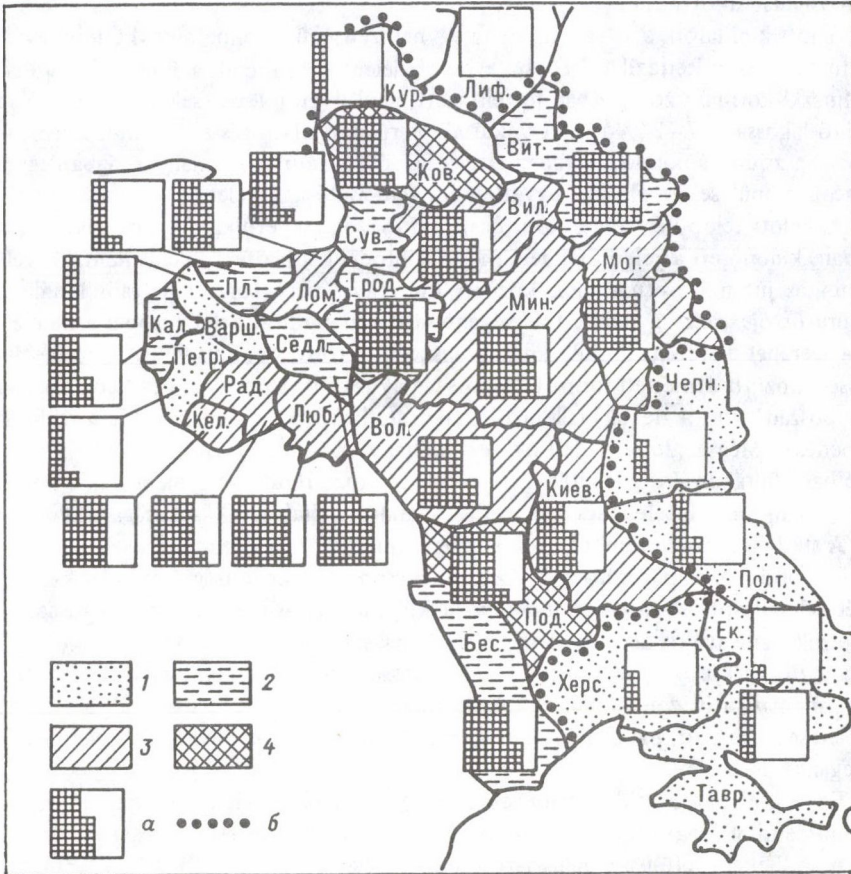
1. táblázat

*Az oroszországi askenáz zsidóság lélekszáma és települési jellemzői
(az 1897-es összeírás alapján)*

Kormányzóság	A zsidó lakosság lélekszáma (ezer fő)	Az összlakosságon belüli részarány (%)	A zsidóság részaránya azokon a településeken, ahol az összlétszámhoz viszonyított lélekszámuk meghaladja	
			a 40%-ot	(azon belül) a 80%-ot
Varsói	352	18,2	20,1	—
Grodnoi	280	17,5	78,5	4,2
Minszki	345	16,0	71,0	16,7
Piotrkowi	223	15,9	26,0	—
Lomzai	91	15,8	55,3	7,5
Siedlcei	121	15,7	77,8	4,4
Radomi	112	13,8	65,7	3,1
Kovnói	213	13,8	64,5	4,2
Lublina	156	13,5	76,0	7,6
Volhiniai	396	13,2	69,2	6,0
Vilnai	205	12,9	73,2	13,6
Herszoni	340	12,4	11,6	8,3
Podolszki	371	12,3	64,2	24,0
Kijevei	434	12,2	53,3	4,8
Mogiljovi	204	12,1	76,0	22,2
Vityebszki	176	11,8	86,2	1,3
Besszarábiai	229	11,8	68,5	13,2
Kielcei	83	10,9	59,2	6,8
Suwalki	59	10,2	45,5	—
Plocki	51	9,3	22,4	—
Kaliszi	72	8,5	47,5	—
Kurlandi	51	7,6	20,9	—
Csernyigovi	114	5,0	10,5	2,7
Jekatyerinoszlávi	101	4,8	5,4	4,8
Tauriai	57	4,0	21,2	11,0
Poltavai	111	4,0	26,9	—
Livóniai	30	2,2	—	—

Források: Pervaja vszeobscsaja perepisz naszelenyija Rosszikszkoi imperii 1897 g.; Naszeljonnije meszta Rosszijszkoi imperii v 500 i bolee zsityelej... SzPb. 1905.

Monoetnikusoknak feltételesen azokat a településeket tekintjük, ahol a zsidó lakosok száma meghaladta a 80%-ot. A második típusba azokat a településeket soroljuk, ahol a zsidóság részaránya a 40 és 80% között mozgott. Ez relatív többséget jelent, hiszen majd minden ilyen településen nem kettő, hanem minimálisan három etnikai csoport élt. Minthogy az 500 lakosnál kisebb települések adatai nem szerepelnek, a feltüntetett adatok hiányosak. Az eltérés azonban csekély, mert a jegyzékből általában olyan falusi kistelepülések maradtak ki, ahol zsidók csak a legtrikább esetben voltak többségben. A stetl-ek közül csak alig néhány maradt ki az 1905-ben publikált jegyzékből.⁶

2. ábra

Az askenázi zsidók letelepedése Oroszországban
(az 1897-es összeírás szerint)

A kis településeken élők részaránya a kormányzóság zsidó lakosságának
összlétszámaához viszonyítva: (1) 5–20; (2) 21–35; (3) 36–50; (4) 41–50

a – a legnagyobb létszámú etnikai csoportot alkotó zsidók részaránya
(41%-nél magasabb);

b – az askenázi őslakosú kormányzóságok határa

Az 1. táblázat adatait diagrammokon ábráztuk, ezeket térképre vetítettük (2. ábra). Mint látható, az etnikai alapterület kormányzóságainak többségében a zsidóknak több, mint a fele olyan településeken élt, ahol részarányuk meghaladta a többi etnikai csoportét. A Vityebszki (86%), Grodnói, Mogiljovi, Siedlcei és a Lomzai (75% fölött) kormányzóságokban voltak maximálisak a mutatók. Kivételt öt kormányzóság képezett: a Varsói, Piotrkowi, Plocki, Herszoni és a Kurlandi. Három esetben ez sok nemzetiségű, nagy zsidó tömegeket is koncentráló nagyvárosok jelenlétével magyarázható: a Varsói kormányzóság zsidó lakosságának 62%-a Varsóban, a Piotrkóvi 44%-a Lódzban, a Herszoni 41%-a Odesszában élt. A zsidók mindhárom város lakosságának kb. harmadát alkották.

A másik oldalon, a 19. sz. végén az egynemzetiségű (monoetnikus) települések alig jellemezték az askenázikat. Több-kevesebb jelentőségre csak a Podolszki, Mogiljovi és Minszki kormányzóságokban tettek szert, ahol ilyen településeken koncentráldott a zsidó lakosság 17–24%-a. Az etnikai alapterületen kívül (és a Kurlandi kormányzóságban) a zsidók sokkal szórtabban éltek. Például a Tauriai kormányzóságban egynemzetiségű településeken élő 11% egyetlen egy falu zsidóságát jelenti.

Az adott település típusa jelentősen befolyásolja az etnikai folyamatokat. A városokban, különösen a jelentősekben, megteremtődnek a professzionális nemzeti kultúra keretei és intenzív, etnikumok közötti kulturális csere folyik. A tradicionális népi kultúra őrzője ezért a népek többségénél a falu marad. A kelet-európai askenáziknál ezt a szerepet a stetl (oroszul: „mesztyecsko”) töltötte be. Ez a falusi települések és a városok közötti átmeneti forma Oroszország nyugati tartományaira és Lengyelországra (itt „poszad” volt a nevük) jellemző. Csak a stetl-ekben nem korlátozták a zsidóság letelepedését. Még a „letelepedési övezet” néhány városában is (mint Kijevben, Szevasztopolban, Jaltában és egyebütt), a zsidókat korlátozó rendszabályok voltak érvényben, a falvakban való letelepedésüket pedig állandóan tilalomfák sokasága akadályozta.

A stetl-ek megjelenésükben, a lakosság számát és foglalkozási megoszlását tekintve, alig különböztek a kisvárosoktól. Az etnikai csoportok kevertiségi foka volt különböző e két településtípusban. A stetl-ekben, a különböző kisparokat űző zsidóság, mintegy etnikai enclave-ot alkotva, népesítette be a központokat. A többi városlakó – polgár és paraszt – a külső területeken élt. A kisvárosokban viszont, különösen, ha azok egyben adminisztratív centrumok is voltak, mindig jelen volt a lakoságnak a stetl-ekből tökéletesen hiányzó, egyáltalán nem kisszámú csoportja, az állami alkalmazottak, családtagjaikkal.

Ezek általában a zsidó kézművesekkel együtt a városkák központjaiban laktak, és ez rendszerint elősegítette a nemzetiségek közötti rendszeres érintkezést.

A stetl-eken belüli településviszonyok hozzájárultak, hogy itt, bármely más helységhez képest, jóval tovább megmaradt a tradicionális zsidó kultúra. Természetesen ennek más okai is voltak. Ezek közül most csak egyet említünk: az ukrán és belorusz litván kormányzóságok stetl-jeiben a zsidóknak nem volt hol orosz írást és olvasást tanulniuk. A vallási iskolákban, a héderekben (más iskola pedig a stetl-ekben nem volt) kormányzati rendelettel tiltották meg az orosz nyelv oktatását (Lengyelországban ez szabad volt, ott a lengyel nyelv oktatása volt tilos).

A 2. ábrán térképre vetítettük a stetl-lakóknak az egyes kormányzóságok zsidó lakosságán belüli részarányát. A tősgyökeres zsidó lakosságú kormányzóságok döntő többségében a zsidóság egyharmada-fele élt a stetl-ekben (a stetl-ekben élő zsidók ki-

2. táblázat

A zsidó lakosság urbanizációs szintje (az 1897-es összeírás alapján)

Kormányzóságok	A zsidó lakosság megoszlása a településtípusok szerint (%)				
	Összesen	Városok		Stetlek	Falusi települések
		50–100 ezer lakossal	100 ezer feletti lakossal		
Varsói	82	—	62	10	8
Piotrkóvi	73	—	44	15	12
Poltavai	73	37	—	8	19
Herszoni	71	18	41	10	19
Vityebszki	65	38	—	22	13
Tauriai	65	14	23	13	22
Jekatyerinoszlávi	63	—	41	5	32
Kaliszi	61	—	—	32	7
Plocki	60	—	—	25	15
Grodnói	53	15	—	32	15
Siedlcei	52	—	—	30	18
Suwalki	50	—	—	21	29
Csernyigovi	48	—	—	18	34
Besszarábiai	48	—	22	27	25
Lublina	47	16	—	40	13
Radomi	45	—	—	40	13
Kielcei	44	—	—	40	16
Vilnai	43	—	31	40	17
Minszki	39	14	—	36	25
Mogiljovi	38	—	—	39	23
Lomzai	38	—	—	38	24
Kijevi	33	10	7	49	18
Volhiniai	30	8	—	49	18
Kovnói	29	12	—	65	16
Podolszki	28	—	—	57	15

Források: Bruckusz, B. D.: 1909; Naszeljonnije meszta Rosszijszkoj imperiiiv 500 i bo-
leje zsityelej..., 1905.

sebb aránya egyedül Nyugat-Lengyelországra volt jellemző). E mutató a maximumát a Kovnói (65%) és a Podolszki (57%) kormányzóságokban érte el. Az újonnan betelepített körzetekben a stetl-ek lakóinak részaránya a 20%-ot sem haladta meg; különösen alacsony volt a Jekatyerinoszlávi (5%) és a Poltavai (8%) kormányzóságokban.

A stetl-ek konzerváló szerepével ellentétesen hatott a városok, különösen a nagyvárosok patriarchális életmódot és hagyományos kulturális normákat bomlasztó szerepe. A 2. táblázaton a „letelepedési övezet” kormányzóságaiiban élő zsidóság urbanizációjának fokát bemutató adatokat sorakoztattunk fel. A 19. sz. végére a legurbanizáltabban a Varsói, Piotrkóvi, Herszoni és Jekatyerinoszlávi, valamint a Poltavai, Vityebszki és Tauriai kormányzóságok zsidósága élt.

Mint az az 1. és a 2. ábrán jól látható, valamennyi mutató alapján a „letelepedési övezeten” belül is jól elkülöníthető a tősgyökeres zsidó lakosság körzete, ahol az már jóval az Oroszországhoz csatolás előtt élt (ez nem egyezik meg teljesen az EAT-el). Ezen a területen a letelepedés enclave-os formájú volt, sőt, enclave-okként több esetben egész települések, néha azok részei szerepeltek. A 19. sz. végére a zsidóság harmada-fele az itteni stetl-ek lakosságát alkotta, ahol a patriarchális életforma hozzájárult az etnikai hagyományok és a nemzeti nyelv megőrzéséhez. Az askenázi zsidóság ezen letelepedés szerkezeti sajátosságai jogfosztottsága következtében évszázadok során alakultak így. A különböző városokban, falvakban és területeken való letelepedésük megtiltása a településeknek meghatározott körére koncentrálna a zsidóságot, s az itteni részarányuk természetesen jóval meghaladta az egyebütt tapasztalhatókat. Ily módon az askenázi etnikai alapterületének kiterjedt térségén megfigyelhető egy másik, valódi etnikai terület, ahol igen magas a lakosságon belüli részarányuk. Az askenázi több évszázados letelepedési helyének ez a sajátossága a 20. sz. eleji Oroszországban szerteágazó ideológiai és politikai elgondolásokhoz vezetett, de ez a problematika már kívül esik jelen cikk határain.

(Fordította Siklós Péter)

Jegyzetek

1. L. pl.: *Drobizseva, L. M., Kondratyev, V. Sz., Szuszokolov, A. A.*: Etnoszociológia: Céli, metodi i nyekotorije rezultati isszledovanyija. M. 1984.
2. Itt és a későbbiekben is az 1897-es összeírás adatai a szerző átszámításával szerepelnek. Az askenázi lélekszáma (az össz- és a kormányzósági is) a vallás és a nyelv alapján számítható ki. Az izraeliták összlétszámából levonódnak az anyanyelvüként a tatárt (krimcsak zsidók), a kartvelt (grúz zsidók), valamint az iráni nyelveket feltüntetők – ezeket az összeírás táblázataiban az „egyéb indo-európai nyelvek”-nél találhatjuk (közép-ázsiai zsidók és a kaukázusi, hegyi zsidók, tatok).
3. *Korosztyejev, A. D.*: Ob odnom vozmoznom primenyenii koefficienta etnoterritorialnoj obszcsnoszty = Szovjetszkaja etnografija 1978. No. 2. 63–71.
4. L.: *Kabuzan, V. M.*: Narodonaszelenyje Besszarabszkoi oblasztyi i levoberezsnih rajonov Pridnyesztrov’ja (konyec XVIII–pervaja polovina XIX. v.) Kisinyov, 1974. 58–60., 67–86., 124–144. stb.
5. Naszeljonnije meszta Rosszjiszkoj imperii v 500 i bolee zsityeiej sz ukazanyijem vszegonalicsnogo v nyih naszelenyija i csiszla zsityeiej preobladajuscsih veroiszpovedanyij po Pervoi Vszeobscsej perezpiszi naszelenyija 1897 g. SzPb. 1905.
6. Ezt külön összevetettük a zsidó kolonizációs társaság összeállította teljes települési jegyzékkel. L. *Bruckusz, B. D.*: Sztatyisztyika jevrejszkogo naszelenyija. Raszpregyelényije po tyerritorii, gymograficseszkie i kulturnije priznaki jevrejszkogo naszelenyija po dannim perezpiszi 1897 g. SzPb. 1909. 2.